

UNA APORTACIÓ A LA PREHISTÒRIA DELS HISENDATS GIRONINS: LA FAMÍLIA I EL PATRIMONI PUIG (SEGLES XVII i XVIII)

PER

PERE GIFRE i RIBAS

Durant el segle XIX, a la regió de Girona, amb una exigua indústria i molt concentrada, la propietat de la terra seguia essent l'element definidor de les relacions d'explotació i en aquesta societat tan «ben travada», com ha explicat Rosa Congost a la seva tesi doctoral *Els propietaris i els altres. Anàlisi d'unes relacions d'explotació. (La regió de Girona 1768-1862)*, els hisendats n'eren la classe dominant⁽¹⁾. Aquí, a partir de l'anàlisi dels mecanismes que intervenen en la formació/disgregació del patrimoni empordanès de la família Puig durant els segles XVII i XVIII,

(1) Tesi doctoral presentada a la UAB-Lletres, 1988, especialment la 3ª part. De la mateixa autora: «Notes sobre la propietat de la terra a les comarques gironines durant la segona meitat del segle dinou» a *Estudi General. Revista del Col·legi Universitari de Girona* 1, vol. I (1981), pp. 211-221 i «Reflexions sobre la renda de la terra a la regió de Girona en l'etapa final de l'Antic Règim 1770-1840» a *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Barcelona, Centre de Treball i Documentació-Crítica, 1986, pp. 247-277. Sobre els hisendats empordanesos i les innovacions agrícoles, D. ARMENGOL: *La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX*, «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos» (1979-80), pp. 11-104, i «Les transformacions de l'agricultura: alguns aspectes de la revolució agronòmica a l'Alt Empordà» a R. ALBERCH, D. ARMENGOL, J. CLARA, J. NADAL, J. PORTELLA: *Girona al segle XIX*, Girona, Gòthia, 1978, pp. 65-94; R. GARRABOU: «La burgesia agrària gironina durant el segle XIX» *Revista de Girona* 112 (1985), pp. 9-14.

volem aportar dades per a una prehistòria d'aquests hisendats. La trajectòria seguida per la família Puig pot ser clarificadora dels inicis i comportaments d'aquesta classe social en els seus orígens; i les relacions que estableixen amb d'altres hisendats, com els Puig i Padrola de Vilaür o els Carles de Torroella de Montgrí, així com les actituds i actuacions al llarg d'aquest període confereixen a aquest exemple una certa representativitat, a l'espera de futurs treballs que puguin introduir matisos i rectificacions, en els orígens dels hisendats gironins.

1.— FAMÍLIA I PATRIMONI

El patrimoni objecte del present estudi té els seus orígens en la família Puig i Padrola de Vilaür quan un fadrister, a principis del sis-cents, en posa les bases. No disposem de dades relatives a la casa pairal a l'època medieval; tan sols hem pogut identificar-la entre els focs de remença⁽²⁾, fet, d'altra banda, ben general i corrent a la zona. Podem suposar que degueren aprofitar la seva capacitat inicial, la possessió d'un mas, per superar la problemàtica demogràfica, ampliar l'explotació i arribar al segle XVI des d'una posició privilegiada⁽³⁾ que li hauria permès, amb una reeixida estratègia matrimonial endogàmica, contractar casaments amb els Padrola d'Albons i amb els Vicens dels Recs.

A partir d'aquests dos casaments es posen les bases d'un nou patri-

(2) *Arxiu de la Corona d'Aragó*. Reial Patrimoni, 2609, llig. 3, fol. 20v. Igualment, figuren entre els focs de remença altres patrimonis que integraren el patrimoni Puig: el Bofill de Bellcaire, el Padrola d'Albons i el Begur de Torroella de Montgrí (Llig. 2, fol. 73v i 75r.). No hem pogut esbrinar la data de la redempció dels mals usos; únicament coneixem el cas de Bartomeu Padrola que figura en una relació de pagesos d'Albons als que Rafel de Vallgornera i de Foixà defineix dels mals usos el 10 de febrer de 1572 (*Arxiu patrimonial Abadal de Rupia*, fons de pergamins).

(3) Aquest procés de diferenciació pagesa ha estat detectat, pel bisbat de Girona, amb anterioritat a la Pesta Negra per A.LI. SANZ: «La pabordia d'Aro de la catedral de Girona, 1180-1343» a *La formació i expansió del feudalisme català*, Girona, Estudi General 5-6, pp. 419-436, fenomen que té continuïtat després de 1348 quan un nucli de pagesos aprofita per ampliar el domini útil amb l'aquiescència dels senyors (Vegeu M. GOLOBARDES: *Els remences dins el quadre de la pagesia catalana fins el segle XV*, Eds. de la Biblioteca del Palau de Perelada, 1973, vol. I, pp. 193-194). Aquests pagesos «grassos», deslliurats o no dels mals usos, segueixen el procés en el segle XVI i XVII; vegeu J. PORTELLA, A. LI. SANZ, T. BRUGADA: «El cas de la Vall d'Aro (1486); un pacte de senyors enmig de pagesos miserables?» a *Revista de Girona* 118(1986), pp. 44-49; S. PUIG: «Els capbreus de Vilajoan (1482-1566). Aproximació a l'estudi d'un petit senyoriu empordanès» a *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 21 (1988), pp. 35-36. L'endeutament i el procés d'extensió de les tinences pageses ha estat analitzat per J. FERNANDEZ TRABAL: «De mercaders a terratinents. Formació del patrimoni rural de la família Belllloc de Girona, 1302-1398» a *L'Avenç* 94 (1986), pp. 45-46. La documentació d'aquest treball

moni. El patrimoni Padrola, davant la manca de fills, passa a Pere Puig, fadrístern de can Puig de Vilaür, amb la condició que se «hage de cognominar i prendre lo nom de Pedrola y estar y habitar en dit lloch de Albons y no altrement»⁽⁴⁾. Disposició testamentària amb la que es volia impedir l'acumulació de patrimonis i assegurar la continuïtat del llinatge en el lloc.

Pere Puig, àlies Padrola, a la mort del seu oncle, contracta matrimoni amb la seva tia Anna Vicens, vídua d'Antoni Padrola, pubilla del mas Vicens; mentre, Miquel Puig, hereu, ho feia amb Isabel Vicens, germana de l'anterior: es tractava d'un casament doble amb una intencionalitat prou clara com era l'estalvi de dots⁽⁵⁾. Pere Puig, no tenint descendència, disposa els seus béns a favor d'Esteve Puig, nebot; però, aquí s'inicia un llarg plet entre la casa pairal i la branca col·lateral.

Els Puig de Vilaür reivindiquen el patrimoni Padrola aollint-se a una clàusula testamentària de l'hereu Padrola per la qual aquest instituïa hereu a Pere Puig; però si moria sense fills, l'herència passava a Antoni Puig de Vilaür. La controvèrsia acaba en acte de concòrdia per la que Esteve Puig renuncia a tots els drets que li poguessin pertocar en els béns de Pere Puig i Antoni Puig prometia fer-li donació de 1.200 lliures pagadores en dos anys, el mas Tomassí a la parròquia d'Albons, «proprietats, censals y altres qualsevols cosas que lo dit quòndam Pere Puig y Padrola hagués compradas» i «totas y qualsevols quantitats de diners se deguescan de dit quòndam Pere Puig y Padrola»⁽⁶⁾. Amb tot, però, no satis-

es pot consultar a Josep Fernández Trabal i Joan Fernández Trabal: *Inventari dels pergamins del fons mercader Bell-lloc de l'arxiu històric Municipal de Cornellà de Llobregat (S.XI-XVIII)*, 2 vols., Barcelona, Fundació Noguera, 1989. Per un plantejament general de la qüestió, E. SERRA: «El règim feudal català abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe» a *Recerques 10* (1980), pp. 120-153 i *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat 1590-1729*, Barcelona, Crítica, 1988, pp. 25-49.

(4) *Arxiu Diocesà de Girona. Arxiu de Casa Carles (ADG. ACC)*. Llig. 5 *Testaments*, J. Fexat, Not. Girona, 4-02-1605. Sobre com el nom del mas preval sobre el nom de les persones, E. SERRA: *Pagesos i senyors...*, p. 316.

(5) Sobre els casaments dobles, F.BRETON, L. BARRUTI: *La família i el parentiu*, Barcelona, Dopesa, 1978, pp. 49-51; L.I. FERRER: «Pagesia i sistema de transmissió de béns al Bages en el segle XVIII» a *Primer Congrés d'Historia Moderna de Catalunya*, I (1984), p. 365 i *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, pp. 606-611.

(6) *ADG. ACC*. Llibre 79: *Llibre en lo qual estan notats tots los actes per plechs i números que fan per la heretat Thomasina dels Bons, del mas Vicens dels Rechs, del mas y heretat Pujades de Bellcayre y las scripturas del Doctor Francesch Puig y Pujades en la Vila de Torroella de Montgrí domiciliat (y de sos Antecessors) del qual són las ditas heretats. Fet avuy al primer de janer Any 1694*; Llig. 7: *Convenis i violaris*, s. XVII-XIX.

fent el promès, es reinicia el plet fins que, de manera definitiva, el 1644 s'arriba a una concòrdia per la que Esteve Puig defineix l'hereu de can Puig de Vilaür dels interessos censals. S'acaben els plets. Comença un nou patrimoni format pels masos Tomassí d'Albons i Vicens dels Recs, aquest darrer rebut per donació d'Anna Vicens el 1631, i les terres adquirides en vida de Pere Puig de les que en podia disposar lliurement. Patrimoni que augmenta Esteve Puig arran del seu segon matrimoni amb Eulàlia Bofill i Pujades, pubilla del mas Pujades, que rep un dot patern de vuit-centes lliures (una casa contigua a can Pujades de Belcaire i una vinya a Verges valorades en 600 lliures i la resta en diner al comptat).

A partir de 1666, any de la mort d'Antoni Puig, s'inicia una etapa de dificultats en el patrimoni, agreujades quan la vídua es casa en segones núpcies i l'herència queda encomanada als tutors de Francesc Puig i Pujades fins 1690. Minoritat amb tutoria. L'inventari pres el 1666 ja permet apreciar alguns canvis respecte l'any 1644, donat que hi figuren els següents béns: el mas Pujades de Belcaire, el Tomassí d'Albons i el Vicens dels Recs; una botiga al port de l'Escala i tres cases al castell d'Albons; d'altra banda, les existències del graner eren considerables: 72 quarters de forment, 25 de sègol i 23 de civada i, al corral, s'esmenten 158 caps de bestiar oví, un bou, un rossí i una vaca. Tot plegat ajuda a explicar que l'hereu cursi una llicenciatura en drets⁽⁷⁾. El patrimoni ho permet i així es mostra, externament, un signe de distinció en el si de la comunitat. Però, quan el 1690 l'hereu entra en possessió del patrimoni es troba les terres malmenades, amb la venda a carta de gràcia del mas Pujades i, el més perjudicial, un fort endeutament. Francesc Puig i Pujades, l'hereu, interposa plet contra els seus tutors i curadors.

Per afrontar la situació, l'hereu Puig contracta matrimoni amb Cate-

(7) La llicenciatura en drets és un signe d'ascens social, confereix al seu titular la condició de quasi-noble, J. M.ª TORRAS: *Evolució social i econòmica d'una família catalana de l'Antic Règim. Els Padró d'Igualada (1642-1862)*, Barcelona, F.S. Vives i Casajuana, 1976, pp. 51-53; P. MOLAS: «L'orgull social de la petita burgesia a l'Antic Règim: la «cascada del menyspreu» a *L'Avenç* 38 (1981), p. 52; R. PLANES: «Sobre la petita noblesa de la Catalunya interior al segle XVIII. Marià de Cabanes i Coma (1736-1789)» a *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* 7 (1987), p. 168. Sobre la importància de la carrera jurídica entre els Ciutadans Honrats, J. S. AMELANG: *La formación de una clase dirigente: Barcelona 1490-1714*, Barcelona, Ariel, 1986, pp. 76-80. La carrera burocràtica a l'Administració i l'enriquiment patrimonial, E. SERRA: «Els Gassol. De cavallers de Tremp a protonotaris del Consell d'Aragó» a *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* 7 (1987), pp. 43-77, bones referències també es poden trobar a J. SACONOMINA: *Memorias autógrafas de Hierònim Saconomina, ciutadà honrat de Gerona y Oydor Real de Catalunya, 1572-1601*, Ms. B-29 de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

rina Portas i Torbagur, que aporta de dot 2600 lliures, augmentades amb 300, amb la finalitat, tal com s'especifica en els capítols matrimonials, de «recobrar tota aquella heretat anomenada lo mas Pujades», bé que res no impedia que pogués ser venut posteriorment. Aquest matrimoni acaba tenint una gran importància en el patrimoni Puig, donat que l'hereva de la família Portas i Torbagur, no tenint descendència, traspassa els seus béns a la família Puig. Però, també els censals, les pensions, les vendes a carta de gràcia que caldrà reivindicar, les millores efectuades que s'hauran de pagar, etc. i tot això entre 1690-1720, període bèl·lic amb especial incidència en zones de frontera com l'Empordà. Amb tot, però, a l'inventari efectuat per Francesc Puig i Portas el 1726 hi trobem noves incorporacions: la torre Begura, el mas Figueres, les terres dels Graells i la casa Seguer a Torroella de Montgrí i el mas Sunyer de Serra que tenia establert el batlliu de sac del terme de Serra i Conyà. En aquesta situació es cerca casament per a l'hereu, per primera i única vegada, fora de l'àmbit pagès. Francesc Puig i Portas contracta matrimoni amb Maria Diern, filla d'un botiguer de teles de Barcelona, que aporta 2380 lliures de dot segons s'estipula en els capítols matrimonials de 1727: inferior a l'aportació dotal de 1690, fet que reflecteix directament les dificultats del patrimoni i la situació crítica de les economies pageses durant la postguerra de Successió. És de remarcar, però, en aquesta generació, aprofitant l'alça del XVIII, i en concret durant l'usdefruit de Maria Diern (1744-1758), la construcció del mas Nou a la desembocadura del Ter.

L'obtenció del títol de cavaller⁽⁸⁾ aconseguida el 1759 i la compra de la casa Xammar a la plaça del Vi de Girona el 1760 marquen, d'una manera evident, l'ascens social de la família Puig. És en aquests moments quan l'absentisme és un fet. Les regnes de l'administració del patrimoni són confiades a un procurador i l'hereu Salvador de Puig se'n desentén de manera directa. No tenint descendència, el darrer representant masculí atorga testament a favor de la seva germana Marianna que, casada

(8) Que es justifica perquè «vuestra familia es de las distinguidas en aquel Principado, y que está entroncada con la de diferentes cavalleros y nobles, que *poseeis un crecido patrimonio con que podeis haceros visible entre la principal Nobleza*; que vuestra Casa y Predecesores se distinguieron en el Rl. Servicio en la turbaciones pasadas del dicho Principado» (*Arxiu Històric Municipal de Girona*, 11.2.22. Registres de Títols de Noblesa, any 1781-1837. Llig. 1). Rosa Congost interpreta els títols dels hisendats gironins com a «element de classe» donat que «disposar d'un títol com aquest (de Ciutadà Honrat de Barcelona, referint-se a la concessió atorgada a Ros de les Olives el 1776) no els eximia de pagar —o de fer pagar— Cadastre; allò que buscaven els aspirants era sobretot, i per tant creiem que aquest era el motiu principal, el prestigi de disposar d'un títol», *Els propietaris i els altres...*, p. 353.

amb Martí de Carles —ric propietari, amb masos a Torroella de Montgrí, Pals, Palafrugell i Navata—, regenta el patrimoni fins a la seva mort quan aquest passa a integrar el patrimoni Carles. Patrimoni aquest darrer que, amb la incorporació dels béns dels Ferrer de Banyoles, figura el 1875 en el segon lloc de les llistes de contribució territorial de la província de Girona⁽⁹⁾.

2.— LA FORMACIÓ DEL PATRIMONI.

Acabem de fer un balanç de la trajectòria familiar i hem vist que s'aconseguí acumular un considerable patrimoni; com?, quan?, per què?, són interrogants que intentarem desvetllar.

Les vies utilitzades pels diferents components de la família Puig per ampliar el patrimoni fan referència a dos àmbits: el primer té lloc entre les relacions inter/intrafamiliars, bàsicament estratègies d'ampliació a partir de la contractació d'un bon casament, ben sovint amb pràctiques endogàmiques entre els mateixos pagesos del seu status, els pagesos de mas, per als hereus, estratègia que s'acompanya amb pràctiques d'estalvi de dots per als fadrísters; el segon es dona en el marc més ampli de la comunitat pagesa, quan els processos de desintegració es fan evidents, ja siguin causats per problemàtiques familiars —dificultats derivades del pagament d'un dot, d'una minoritat—, o per causes climatològiques adverses que qüestionen la pròpia reproducció de l'explotació pagesa, o per fets aliens a la comunitat pagesa com l'haver d'afrontar el pes dels exèrcits sobre el territori o un augment de la renda, redelmes, vintens, cadastres, etc. Tot plegat, per a les famílies pageses més pobres representa l'abocament al crèdit i l'endeutament, roda de la que difícilment podien sortir a no ser de desprendre's d'alguns béns. Situació que és aprofitada per la franja superior de la pagesia per a engrandir el patrimoni. D'una altra manera, els processos de proletarització es troben a la base de la formació dels patrimonis dels hisendats. Els uns no són sense els altres.

2.1. RELACIONS INTER/INTRAFAMILIARS: LA CONSERVACIÓ DEL PATRIMONI

La família Puig cerca el dot com a solució als problemes derivats de l'endeutament. Hem citat la destinació del dot de Caterina Portas, però els exemples es poden ampliar; sense abandonar el patrimoni Portas-

(9) Vegeu les llistes repetidament publicades al Butlletí Oficial de la Província de Girona durant el darrer trimestre de 1875, i l'estudi que en fa R. CONGOST: Notes sobre la propietat de la terra.

Torbegur, el 1647 en els capítols entre Miquel Torbegur i Marianna Portas, en una de les clàusules, s'especifica «per quant en los béns [...] y aja moltes propietats venudas a carta de gràtia axís dono llicència a dit Señor Miquel Tor Bagur que lo dot aportarà a dita sa sposada sdevenidora pugua quitar las propietats a ell li aparexca y lo preu ne pagarà li sia pres en compte del dit adot»⁽¹⁰⁾. A vegades, però, els efectes podien ser els contraris, com és el cas del patrimoni Portas-Torbegur de Torroella de Montgrí que casa la pubilla amb Benet Barnoia de Comprodon, pactant-se un dot de 2000 dobles que s'havien d'esmerçar en «lluhir y quitar los censals que se li ordenaran»⁽¹¹⁾. A la mort del dit Barnoia, no deixant descendència, la seva família reclama el retorn del dot: negativa a la devolució, plet, despeses, retorn dels diners passant per un acte de concòrdia i fort endeutament del patrimoni Portas-Torbegur. Vet ací l'altra cara.

QUADRE 1: Dots aportats als hereus del patrimoni Puig.

<u>Data dels capítols</u>	<u>Núvia</u>	<u>Dot en lliures</u>
09-12-1635	Maria Mach	500
08-08-1638	Eulàlia Pujades	800
23-05-1660	Maria Armadà	600
24-12-1690	Caterina Portas	2.900
03-07-1727	Maria Diern	2.380

Font: ADG-ACC. Llig. 4. *Capítols i inventaris*.

A les mateixes capitulacions matrimonials també s'hi preveuen els mecanismes per a la conservació del patrimoni, en el marc de la família naxedora, de manera íntegra; en d'altres ocasions es pacta la divisió patrimonial, es dona en casos de casaments hereu-pubilla quan la situació patrimonial és semblant; amb tot, però, és en els testaments quan, de manera definitiva, es regula la transmissió patrimonial. Hi ha molta literatura al respecte, influïda pel pairalisme, i poca investigació empírica⁽¹²⁾. Cenyint-nos al cas Puig, per poc habitual, ens sembla interessant

(10) ADG. ACC. Llig. 4. *Capítols i inventaris*, Francesc Metge, Not. Torroella de Montgrí, 30-06-1647.

(11) IDEM, Joan Ferrer, Not. Verges, 18-03-1692.

(12) Una contextualització del pairalisme a Ll. PRATS: *El mite de la tradició popular*, Barcelona, Eds. 62, 1988, especialment pp. 169-199, i el pairalisme com a creació ideològica de

aquesta clàusula testamentària de Francesc Puig i Portas, que demostra una vegada més la necessitat d'aprofundir documentalment en la pràctica del dret familiar, quan després d'escollir el seu marmessor li encarrega que nomeni hereu

«liberament de aquells entredits mos fills i fillas ara sian mascles ara fembras, sens alguna prelació de aquells dispose eo elegesca en hereu meu de dits mos fills y fillas, aquell o aquella, aquells o aquellas y del modo forma y manera que ell apareixerà; ni menos es de ma intenció que dit Dr. Fernando Diern hage de aposar al hereu meu per ell anomenador los pactes, vincles y condicions que jo després sobre tinc apposats, ans bé puga alterar, seguir, moderar y del tot aniquilar, y deixar-los del modo a ell ben vistos, dexant-ho tot com ho deixo a sa libera disposició y voluntat»⁽¹³⁾.

A més d'institucionalitzar l'hereu, «per prevenir la successió ab intestat» diu una de les clàusules del testament anterior, en els testaments es reafirmen en el manteniment íntegre⁽¹⁴⁾ del patrimoni. La prohibició

classe i la seva incidència sobre la historiografia del camp català a R. CONGOST: *Els propietaris i els altres...*, pp. 415 i ss. Els recents estats de la qüestió de la família a Catalunya citen els teòrics del dret, sense analitzar com es concreta, i es fixen sobretot en els seus comportaments demogràfics, R. GARCÍA CÁRCCEL: *Historia de Cataluña siglos XVI-XVII. Los caracteres originales de la historia de Cataluña*, Barcelona, Ariel, 1985, pp. 191-216 i A. SIMÓN: «La familia catalana en el Antiguo Régimen» a *La familia en la España Mediterránea (siglos XV-XIX)*, Barcelona, Centre d'Estudis d'Història Moderna Pierre Vilar/Crítica, 1987, pp. 65-93. Entre els recents estudis historiogràfics són remarcables: E. SERRA: «L'evolució d'un patrimoni nobiliari català durant els segles XVII i XVIII. El patrimoni nobiliari dels Sentmenat» a *Recerques* 5 (1975), pp. 33-71 i *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII...*, pp. 322 i ss. J. M.ª TORRAS: *Op. Cit.* Ll. FERRER i ALÓS: «Casament i reproducció social al Bages en el segle XVIII i XIX» a *Dovella* 6 (1982), pp. 4-10; «Genealogia de la família Soler i March. Aspectes socio-econòmics» a *Miscel·lània d'Estudis Bagençs* 2 (1982), pp. 33-52; «Pagesia i sistema de retransmissió de béns al Bages en el segle XVIII» a *Primer congrés d'Història Moderna de Catalunya*, vol. I (1984), pp. 361-369; «Casament i reproducció social. L'exemple de la burgesia de Manresa en el segle XVIII» a *III Jornades d'Estudis Històrics i locals*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Balearics, 1985, pp. 63-71; *Pagesos, rabassaires i industrials...*, pp. 567-646. I. TERRADES: *El món històric de les masies*, Barcelona, Curial, 1984 i *El Cavaller de Vidrà. De l'ordre i el desordre conservadors a la muntanya catalana*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.

(13) ADG. ACC. Llig. 5. *Testaments*, A. Ferrer, Not. Girona, 28-10-1728. Una clàusula molt semblant és citada d'un testament de 1679 per E. GIRALT: *Família, afers i patrimoni de Jaume Cortada, mercader de Barcelona, baró de Maldà*, «Estudis d'Història Agrària» 6 (1987), p. 275.

(14) Són freqüents clàusules d'aquest estil «que no sia lícit y permès a dits mos hereus respectius instituhits y substituhits, ni algun de ells, de poder vendre, ni alienar propietat alguna

de vendre és una constant; en alguns casos es suavitza com en el testament de Marianna Sunyer de 1685 quan, després d'haver posat vincle real i perpetu, admet, amb el «consentiment del Sr. sagristà qui aleshores serà, y del residint beneficiat més vell de la Iglesia de Sant Genís y del P. Prior de Sant Agustí de la present»⁽¹⁵⁾, que l'hereu, en cas de necessitat, pugui efectuar algunes vendes per evitar mals majors; a vegades, era preferible desprendre's d'alguns béns, com escriu un pagès empordanès del XVII, justificant les alienacions hagudes en el seu patrimoni, «que cinó agués llevat un bras, lo cos se fóra mort»⁽¹⁶⁾. La vinculació, pels casos que hem documentat, no segueix unes pautes estrictes; mentre Francesc Puig i Portas justifica la creació del vincle perquè «se conserven entre dits mos fills y fillas y demás cridats»⁽¹⁷⁾, Anna Vicens institueix hereu universal de tots els seus béns «a sas voluntats de ella y dels seus, liberament y perpètuament fahedores»⁽¹⁸⁾. Un darrer impediment és la prohibició als fills fadristerns de «traurer quarta alguna, tant legítima, com treballiànica, y que altrament los pogués competir per qualsevol dret, així comú, com particular del present Principat»⁽¹⁹⁾.

de ma heretat», ni empenyar béns, ni fer fermances, ni treure la quarta etc. Això que és habitual, però, no sempre es compleix; I. Terrades cita una clàusula de separació de patrimonis arran d'un casament hereu-pubilla. Aquesta clàusula, que apareix en uns capítols matrimonials, és interpretada per I. Terrades com una mesura per a evitar l'absentisme i de tendència marcadament empresarial; més endavant però, la clàusula és revocada, I. TERRADES: *El Cavaller de Vidrà...*, pp. 69-71, 81, 85-86.

(15) *ADG. ACC.* Llig. 5. *Testaments*, J. Ferrer, Not. Torroella de Montgrí, 15-10-1685.

(16) *Biblioteca del Palau de Perelada*. Arxiu. Ms. Reg. 17.757: *Recull de documents i notes de la Família Domènech*, pp. 206-207. Sobre aquesta font documental A. SIMÓN: «Memorias y diarios personales de la Cataluña Moderna» a *Historia Social* 2 (1988), pp.119-134; A. PLA-DEBALL, A.SIMÓN: *Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII*, Barcelona, Curial, 1986; la recensió de N. SALES a *l'Avenç* 98 (1986), pp. 73-75 i J.-LL.MARFANY: «El diari de Joan Guàrdia, pagès del segle XVII. Notes de lectura» a *Els marges* 37 (1987), pp. 3-17.

(17) Mateixa referència que la nota 13. Consideracions sobre la creació del vincle, LI. FERRER: *Pagesos, rabassaires i industrials...* pp. 594-595.

(18) *ADG. ACC.* Llig. 5. *Testaments*, R. Borda,?, 16-10-1633.

(19) Aquesta clàusula apareix, idèntica, en els testaments de Martí de Carles i Quintana i de Marianna de Puig i Diern (*ADG. ACC.* Llig. 5. *Testaments*. B. Bou, Not. Girona, 16-04-1797). Reflecteix allò que havia quedat institucionalitzat per Felip II a la primera Cort de Barcelona de 1599, cap. XXVII, «per conservar los Patrimonis dels Poblats en lo present Principat de Cathalunya i comtats de Rosselló y Cerdanya» (*Constitucions y altres drets de Cathalunya, compilats en virtut del Capítol de Cort LXXXII de las Corts per la S.C.Y.R. Majestat del Rey Don Philip IV Nostre Senyor, celebradas en la ciutat de Barcelona. Any MDCCII*, Barcelona, Joan Pau Martí i Josep Llopis estampers, 1704, vol. I, p. 359).

2.2. COMUNITAT PAGESA I DIFERENCIACIÓ SOCIAL: L'AUGMENT DEL PATRIMONI.

Passant de l'àmbit familiar al de la comunitat pagesa acabarem de veure els mecanismes que actuen en la formació d'aquest patrimoni. La conjuntura econòmica de l'època moderna, per al Baix Empordà, la podem seguir per les corbes dels arrendaments del Reial Patrimoni publicades per Montserrat Duran⁽²⁰⁾. Es tracta d'una imatge que ens indica la tendència econòmica general, però que ens informa ben poc de la situació pagesa i dels processos de diferenciació que s'operen en el seu interior. A partir de la família Puig, des d'una posició esbiaixada, podem copsar alguns d'aquests processos: qui compra?, qui ven?, per què?, quan?, interrogants que de ser contestats ens podrien explicar alguna cosa sobre el trencament de solidaritats en el sí de les comunitats pageses empordaneses a l'època moderna.

En l'accés a la propietat de la terra hem vist que, en un inici, hi tenia un paper clau l'herència; ara bé, aquest patrimoni primerenc s'ha anat engrandint per la via de les adquisicions (compres perpètuas o temporals a carta de gràcia), de les apropiacions (guanyant terres al riu o a la salanca) i de nous establiments.

2.2.1. Les compres efectuades en aquest patrimoni tenen, en general, la funció d'arrodonar l'explotació. S'adquireixen parcel·les limítrofes. Això, que és general, no obsta perquè també hi hagi dues grans adquisicions: el mas Tomassí d'Albons comprat el 1626 i el mas Puig de Fellines el 1751. Com és possible comprar?, per què es ven? Podem seguir la resposta prenent l'actuació de Pere Puig i Padrola⁽²¹⁾. Entre 1618 i 1626 adquireix 55 vessanes i mitja de terra a Albons, un hort, una casa, la meitat d'una altra casa, mig pati, un terç d'era i una botiga al port de l'Escala. Procés que culmina el 1626 amb la compra del mas Tomassí d'Albons per 951 lliures i 10 sous. N'hi ha prou de veure la causa que ha portat els venedors a desfer-se de les seves pertinences per a entendre aquest procés que acabà configurant un gran patrimoni. El 1618 Per Puig compra, a l'encant públic, una casa amb un pati i pallissa a Albons i una vessana i mitja de terra a un bracer, també a l'encant públic al que han acudit els mar-

(20) M. DURAN: «L'evolució de l'ingrés senyorial a Catalunya (1500-1799)» a *Recerques* 17 (1985), pp. 7-42. Amb anterioritat, P. VILAR: *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, III, Barcelona, Eds. 62, 1986³, havia publicat, per al segle XVIII, els arrendaments de Bellcaire i Pals, pp. 520-522, 523 i ss. i M. CAMINAL, E. CANALES, A. SOLÀ, J. TORRAS: «Moviment de l'ingrés senyorial a Catalunya (1770-1835)» a *Recerques* 8 (1978), pp. 51-72, donen els arrendaments del comtat d'Empúries, pp. 69-70.

(21) Totes les referències a l'actuació de Pere Puig i Padrola a *ADG. ACC. Llibre 79: Op. Cit.*

messors testamentaris per lluir diferents censals. El 1619 compra una botiga al port de l'Escala aprofitant que Esteve March, pescador, l'ha de posar en venda per pagar el foriscapi que estava devent, per raó de successió, al comte d'Empúries; el mateix any aprofita una minoritat per a adquirir terres que afrontaven amb parcel·les de la seva propietat; per pagar-ho s'encarrega un censal que estaven devent els tutors del menor. El 1620 efectua dues noves adquisicions de terres que afrontaven amb propietats seves; en la compra de 8 vessanes s'aprecia com Pere Puig havia avançat una partida de forment al venedor que, no podent retornar-lo, haurà de vendre. Situació que es repeteix en una compra efectuada l'any següent. El 1621 compra una peça de 9 vessanes, la meitat d'una casa, la meitat d'un pati i el terç d'una era a Albons. El 1622 efectua una darrera compra d'importància: 6 vessanes que afronten amb terres del patrimoni, pagades al comptat. La situació culmina el 1626 amb la compra del mas Tomassí per un import de 951 lliures i 10 sous: 390 pagadores en numèrari, en dues pagues, i la resta s'encarrega censals que pesen sobre el venedor. Amb aquest exemple hem volgut mostrar la diversitat de comportaments entre la pagesia: hem vist com pagesos de mas i bracers figuren entre els venedors; per contra, Pere Puig els deixa gra i, fins i tot, potser, diner⁽²²⁾. El fet diferencial entre Pere Puig i aquests pagesos endeutats és la situació de partida; l'important patrimoni acumulat per Pere Puig li permet afrontar les dificultats d'aquest període. Paradoxalment, hom podria pensar, pel gran nombre de censals que Pere Puig haurà hagut d'encarregar-se, en un fort endeutament del patrimoni, però, pel que acabem de veure l'endeutament, en aquest cas, representa inversió i ampliació del patrimoni.

El quadre 2 permet repassar la cronologia de les compres efectuades. La dinàmica inicial començada per Pere Puig s'estronca a mitjan segle XVII: entre 1635 i 1695 no hem documentat cap operació de compra; la depressió posterior a la guerra dels Segadors i les dificultats familiars en degueren ser la causa. A partir d'aquestes dates, amb l'excepció de la compra del mas Puig de Fellines, s'efectuen poques compres i es limiten al manteniment del patrimoni: lluir censals i reivindicar les terres venudes a carta de gràcia.

(22) Una estratègia idèntica és emprada pels Padró d'Igualada, els destinataris dels seus préstecs són persones abocades a la insolvència, sovint vídues, possibilitant l'apropiació dels béns hipotecats, J. M.ª TORRAS: *Op. Cit.*, pp. 106-109. Igual comportament a I. TERRADES: *El món històric de les masies...*, pp. 113, 118-125, i, també, E. GIRALT: *Art. Cit.*, pp. 310-311 i 316.

 QUADRE 2: Operacions de compra de terra

	Actes	Superfície en vessanes
1601-1625	7	42
1626-1650	3	6
		i mas Tomassí
1651-1675	—	—
1676-1700	3	10
		(manquen dades)
1701-1725	3	10,5
1726-1750	—	—
1751-1775	3	14 i mas Puig
1775-1816	1	6

Font: ADG-ACC. Llibre 54. *Llibre mestre de Casa Carles*

2.2.2. La via de la compra a carta de gràcia també es troba entre els mecanismes de formació del patrimoni. La família Puig compra a carta de gràcia i, més endavant, adquireix el dret de lluir i quitar esdevenint una compra perpètua. Però, no sempre es dona aquest cas; per exemple l'any 1752 s'adquireix a carta de gràcia el mas Pastell de Torroella de Montgrí, i retorna al seu venedor el 1763. La família Puig rep el diner esmerçat en la compra i un plus de 1093 lliures a compte de les millores efectuades en l'explotació.

Del total de patrimonis que acaben configurant en el XVIII el patrimoni Puig, documentem 32 compres a carta de gràcia i, d'aquestes, 11 esdevenen perpètues. En general, es tracta de petites parcel·les o terres poc productives (68 vessanes de closa a Gualta). La cronologia de les compres del dret de lluir i quitar coincideix amb la de les compres perpètues, amb els moments de liquidesa del patrimoni. El temps transcorregut entre l'any de la compra a carta de gràcia i la seva adquisició plena varia: un mínim d'un any i un màxim de 44 anys; cosa que ens fa pensar que, possiblement, no hi devia haver un període fixat per a la quitació o bé se'n feia cas omís⁽²³⁾.

(23) Vegeu més endavant l'apartat 3.2. Aquesta constatació contrasta amb els cinc anys de mitja que Ll. Ferrer documenta per al Bages («Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages (s. XVIII)» a *Estudis d'Història Agrària* 4 (1983), p. 115; «Ventas a carta de

2.2.3. L'establiment és una pràctica poc habitual per ampliar el patrimoni. Únicament hem pogut documentar 15 actes d'establiment, amb una cronologia del XV-XVI. Les dades són massa fràgils per a treure'n conclusions. La família Puig entre el 1693 i el 1752 figura com a beneficiària només d'un establiment. Haurien preferit la via de la compra perpètua o a carta de gràcia? El que sí hem pogut constatar és el canvi efectuat per la família Puig; si el 1752 eren establerts, el 1774 i el 1777 passen a ser establints a rabassa morta. I és sota l'administració Carles quan l'establiment de petites parcel·les, no necessàriament a rabassa morta, esdevé forma habitual en l'explotació del patrimoni; la pressió demogràfica, la «fam de terra» en paraules de Rosa Congost,⁽²⁴⁾ ho fa rendible.

2.2.4. Una última via és l'apropiació de terres⁽²⁵⁾. Durant el segle XVIII trobem la família Puig en constant disputa amb la Universitat de Torroella de Montgrí per l'apropiació de terres salancoses a les ribes de la desembocadura del Ter. Terres d'aiguamolls tot just assecades, a la zona dels Salats, són objecte del conflicte. Els veïns, la Universitat torroe-

gracia y endeudamiento en la comarca de Bages en el siglo XVIII» a *La Documentación Notarial y la Historia II*, Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Santiago, 1984, p. 411; *Pagesos, rabassaires i industrials...*, pp. 528-529), i també amb els trenta anys de què parla J. M.ª REQUESENS: «El rendiment d'una propietat feudal al Camp de Tarragona a la segona meitat del segle XVII (1652-1688)» a «Estudis Altafullencs» 1 (1977), pp. 49-60, i estaria més d'acord amb G. M.ª BROCÀ, J. AMELL: *Instituciones del Derecho Civil Catalán vigente*, Barcelona, Imp. Barcelonesa, 1886, II, p. 184, que considera que no hi ha termini per a la reivindicació i per això rep el nom a «carta de gràcia». També se n'ha fet ressó E. SERRA: *Pagesos i senyors a la Catalunya del s. XVII...*, 362-366.

(24) R. Congost, que ha analitzat la totalitat dels establiments escripturats en el Registre d'Hipoteques de la regió de Girona entre 1768-1862, relaciona la cronologia «no referent als anys de majors establiments, sinó a la dinàmica interna de cada família establint que sembla que recorre cíclicament als establiments com a estratègia familiar» («*Els propietaris i els altres...*», p. 166). Més endavant es pregunta per què establien els propietaris? i dóna dues respostes: per la pressió demogràfica, la fam de terra, i perquè «un propietari «treballava» més que un simple arrendatari. Els propietaris de la regió de Girona no establien terres perquè sí. La manera com establien terres responia a una estratègia de classe clara...» («*Els propietaris i els altres...*», p. 189). Vegeu també, d'aquesta mateixa autora, «Presión demogràfica, relaciones de clase y producción agrícola en la región de Gerona (1768-1862)» a *Agricultura y Sociedad* 50 (1989), pp. 155-185.

(25) Vegeu aquesta pràctica a A. M. BERNAL: *Economía y historia de los latifundios*, Madrid, Instituto de España/Espasa Calpe, 1988, pp. 50-51. P. VILAR: *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, III, pp. 213-215, assenyalava les concessions del Patrimoni Reial i M. DURAN: *Renda i producció agrària (s. XVI-XVIII) a Catalunya: L'Alt Urgell, el Tarragonès, la Conca de Barberà, el Baix Empordà*, Tesi doctoral, UAB, 1984, pp. 284 i ss. analitza els establiments del Patrimoni Reial de 1500-1714, període anterior al de P. Vilar. Sobre aquestes pràctiques i la conflictivitat generada, F. SANCHEZ: *Extensión de cultivos en España en el siglo XVIII*, Madrid, S. XXI, 1988, pp. 89-94.

llenca, el comte de Solterra i els Puig, pretenen tenir-hi dret al·legant establiments anteriors. El plet, a la cúria ordinària de Torroella i després a la Reial Audiència, acaba amb un acte de concòrdia el 1731 entre la Universitat i els Puig pel que es termena la zona i es reparteixen les terres. No acaben aquí els conflictes segons llegim en les *Conclusiones de la Universitat*⁽²⁶⁾; els Puig, amb plantades d'arbres, traspassen els límits que se'ls havia assignat, fet denunciat pels seus rivals que en demanen el cessament *pues la expressada plantada sería causa de que el río Ter se comería las tierras del común [...] en tanto que de las tierras de la Universidad se hallarían agregadas a las de Puig más de cien vessanas*. El procurador de Frances Puig i Portas negava l'acusació: *mi Principal no ha plantado ni hecho plantar árbol alguno dentro del alveo del río Ter, ni aun en su Ripa, pues los árboles que ha plantado son más de cien passos distantes del río, y aun en la parte donde el Río Ter tiene el alveo más dilatado antes bien los Regidores de la villa de Torruella son los que han plantado y hecho plantar árboles, no sólo en la ripa, sino, y aun en el alveo del río Ter*⁽²⁷⁾. Tot plegat reflecteix una pràctica habitual: guanyar terres al riu i aprofitar les terres alluvionades que arrossegava al final del seu trajecte.

No sabem quina superfície⁽²⁸⁾ s'incorporà al patrimoni seguint aquesta pràctica. Amb tot, és simptomàtic que a mitjan segle XVIII es talés el bosc i en aquesta zona objecte de disputa amb la Universitat s'hi

(26) *Arxiu Històric Municipal de Torroella de Montgrí (AHMTM): Llibre Tercer de Conclusiones de la Vila de Torroella de Montgrí a primer de janer de 1706 (1706-1741) i Llibre de Conclusiones de la Universitat de la Vila de Torroella de Montgrí que comensa als desavuyt Abril mil setcents quaranta hu (1741-1773)*. Els requeriments als Puig perquè no traspassessin els seus límits: 21-02-1732 i 17-08-1752.

(27) ADG. ACC. Llig. 3.2. *Plets. Segles XVII-XVIII*.

(28) La que ens dona la Universitat de Torroella de Montgrí ens sembla exagerada, però és expressiva de com la família Puig s'apropia de terres arrossegades pel riu. «Dn. Salvador Puig, de una época no muy remota, contaba poco más de veinte y cinco fanegas de tierra en un agualexo (o puesto que se hazia dexar al río por medio de plantíos q^e le desviavan e impedían a buscarse otro alveo) que aora se llama Mas Nou. Azia el año 1734, con los mismos medios de impeler el Río, ocuparía ya un total de cien fanegas o más de tierra, y estos rápidos progresos alarmando al Ayuntamiento de aquel tiempo, q^e mirava la ruina del Patrimonio de la Universidad, y los aumentos del de Puig, a costas de aquella, le suscitaron una viva disputa q^e no obstante, o por prepotencia, o por otro motivo, paró en concordar y fixar límites a la ansia de adquirir de la casa de este caballero. Que, sin embargo, en los 56 años q^e han mediado entre el referido ajuste, puede contar en el día más de ducientas fanegas de tierra de dicho Manso Nou, q^e adelantando siempre con plantíos, no por otro derecho que de conquista, ha tomado del Patrimonio de la Universidad...» (*Biblioteca de Catalunya. Arxiu de la Junta de Comerç: XXVI, 6, 90-91*).

construís, de bell nou, el mas Puig o mas Nou, quan amb anterioritat només hi havia una cabana per a l'enguasser.

La lluita per la terra s'ha fet evident. Aquí els bàndols en disputa són dos rics terratinents: la Universitat de Torroella de Montgrí que compta amb importants propis, i els Puig. D'altra banda, ens sembla que, a la vista d'aquesta pràctica, podem explicar els pocs establiments efectuats per la família Puig en el segle XVIII: no tenen necessitat de protocolitzar-lo; prenen directament les terres. I no eren els únics.

3.— ENDEUTAMENT. ELS EFECTES DISGREGADORS

El sistema creditici i l'endeutament són elements definitoris de les estructures agràries catalanes a l'època moderna. Factors generals —crisis agrícoles, epidèmies i pestes, fets bèl·lics, etc.— i factors particulars de les famílies pageses —viduïtats, minoritats i tutories, pagaments de dots i ilegítimes, etc.— aboquen al crèdit i a l'endeutament. Durant el segle XVII, l'Empordà, per la seva condició de passadís, i frontera a partir de 1659, pateix la presència dels exèrcits espanyols i francesos en la lluita per a l'hegemonia europea; després de la Guerra dels Segadors, la presència dels francesos és una constant: 1673, 1674, 1675, 1676, 1677, 1678, 1684, 1690, i 1693-97⁽²⁹⁾. Bagatges, talles, pillatges i endeutament dels

(29) La incidència de les guerres a l'Empordà durant el segle XVII a J. PELLA Y FOR-GAS: *Historia del Ampurdán*, Barcelona, Luis Tasso y Serra impresor, 1883, pp. 723-736 i la interessant crònica, inèdita, de J. de REAL: *Varias noticias y successos Recopilats y disposats en Nou Assumptos ho tractats per...*, exemplar de l'Arxiu Històric Municipal de Girona que és estudiat per J. BUSQUETS: «La crònica de Jeroni de Real sobre la Catalunya del segle XVII» a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins XXV-II* (1981), pp. 63-106 i «Població i societat a la Girona del segle XVII. El testimoni de Jeroni de Real» a *Girona a l'època moderna. Demografia i Economia*, Estudi General, pp. 84-106. Sobre la Guerra dels Segadors i les referències a l'Empordà, J. SANABRE: *La acción de Francia en Cataluña en pugna por la hegemonía de Europa (1640-1659)*, Barcelona, Real Academia de Buenas Letras, 1956 i *La Guerra dels Segadors a l'Empordà i la Casa Comtal de Perelada*, Eds. Biblioteca del Palau de Perelada, 1955. A partir de 1659 sabem poc de l'Empordà: A. COMPTE: «Un nucli empordanès sota el Vell Règim. Castelló d'Empúries en els segles XVI, XVII i XVIII» a *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* (1963), pp. 9-79; A. ALCOVERRO: «Entre segadors i vigatans: l'ocupació francesa de 1694-1698» a *L'Avenç* 109 (1987), pp. 40-46, publicat també amb el títol «Les terres gironines durant l'ocupació francesa de 1694-98. Una aproximació» a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins XXIX* (1987), pp. 231-243. Interessants referències sobre l'Empordà posterior al 1659 a *Recull de documents i notes de la família Domènech...*, especialment pp. 231-303 on exposa «diferents treballs y desdixas que an succeït en lo pnt. Principal de Chatalunya y en particular a nostre Bisbat de Geronas»; del mateix estil són també algunes memòries i notes transcrits per J. M.ª PONS i GURI: *Circular del Archivo Histórico y Museo Fidel Fita* 2, pp. 5-7 ó el 10 pp. 112-123.

comuns era el resultat. I és precisament en aquest marc que, entre 1666 i 1690, s'inicia la problemàtica per al patrimoni Puig: postguerra, guerres i minoritat amb tutoria. Les estratègies d'ampliació patrimonial s'aturen i deixen pas a una fase de contenció a l'alienació per la via, sobretot, de les vendes a carta de gràcia; no sempre, però, és la mesura suficient i cal desprendre's de terres i béns, de primer terres marginals, casalots, patis, etc., més tard, un mas sencer. Aquesta situació perdura en els primers anys del XVIII; a la incorporació d'un patrimoni endeutat s'hi afegeix el cadastre, redelmes, quinzens i vintens.

3.1. ELS CENSALS

Els censals ajuden a concretar la cronologia del procés de formació/disgregació del patrimoni. Per això quantificarem el muntant total del capital censal creat, amb la finalitat d'apreciar la incidència sobre el patrimoni: les pensions que anualment queien. Es tracta, simplement, d'avaluar l'actuació del patrimoni Puig en la base de la «teranyina censalista»⁽³⁰⁾.

QUADRE 3: Actes de creació i lluiació de censals.

	<u>creacions</u>	<u>lluïcions</u>
1550-1575	2	—
1576-1600	5	—
1601-1625	6	—
1626-1650	8	—
1651-1675	10	3
1676-1700	13	12
1701-1725	19	10
1726-1750	16	29
1751-1775	3	33

Font: ADG-ACC. Llibre 54. *Llibre mestre de Casa Carles*. La diferència entre el total de censals creats i censals lluits prové que en 6 lluiacions no consta la data de creació, mentre hi ha una creació de la que no hem pogut datar la lluiació.

(30) E. TELLO: «La utilització del censal a la Segarra del set-cents: crèdit rural i explotació usurària» a *Recerques* 18 (1986), pp. 47-71.

El quadre 3 presenta l'inici de l'endeutament a la segona meitat del segle XVI (censals creats per patrimonis incorporats per la família Puig i que hauran de lluir), intensificant-se durant la primera meitat del segle XVII i arribant al punt màxim entre 1650-1750. El muntant total del capital creat⁽³¹⁾ puja de 1650-1699 a 11.492 lliures i 12 sous i de 1700-1750 a 11.944 lliures i 10 sous. Les lluïcions, d'altra banda, presenten una cronologia més tardana; iniciades durant la segona meitat del XVII, arriben al seu punt àlgid amb l'accés de Francesc Puig i Portas a la direcció del patrimoni entrat el segle XVIII.

El patrimoni Puig es troba plenament immersit en la «roda censalista» i, com tants d'altres, també segueix els mateixos passos⁽³²⁾. Creen censals per a lluir-ne d'altres, venen a carta de gràcia per efectuar pagaments immediats i acaben, també, venent a perpetuïtat. Allò més correntment efectuat per la família Puig és el traspàs de censals als arrendataris «a preu acotat» dels masos o als arrendataris dels terços. La pràctica d'encarregar censals amb l'arrendament dels masos la detectem en actes de finals del segle XVII: Francesc Puig i Pujades arrenda el mas Tomassí el 1697 per 5 anys, repeteix el 1701 i cinc anys després, sempre a masovers diferents i amb una fórmula de pagament mixta: part en diners al comptat i part encarregant-se censals des del dia mateix de l'entrada al mas amb la condició de lluir-los. El 1699 arrenda els terços del mas Vicens a Domènec Maranges, pagès benestant i mercader del port de l'Escala, també amb encarregament de censals. Aquesta pràctica havia donat prou bons resultats perquè es repetís el 1758 quan Salvador Puig arrendà «a preu acotat» els masos Figueres, Pastell i Puig, la torre Begura i les terres de la vila de Torroella de Montgrí encarregant als arrendataris, una companyia integrada per artesans gironins, censals per un muntant de 6.215 lliures⁽³³⁾. Aquesta estratègia seguida per la família Puig

(31) Que pot ser comparat amb la situació que presenta un patrimoni nobiliari com el Sentmenat, E. SERRA: «Evolució d'un patrimoni nobiliari català...», quadre p. 57, i, desglossat per períodes decenals a «Per una cronologia i interpretació de la crisi del segle XVII» a *Terra, treball i propietat...*, p. 230.

(32) Vegeu E. TELLO: *Art. Cit.*; Ll. FERRER: «Censals, vendes a carta de gràcia...» *Pagesos, rabassaires i industrials...*, pp. 483-566 i «La diferenciació social pagesa» a *Orígens del món català contemporani*, Barcelona, Fundació Caixa de Pensions, 1986, pp. 86-90; E. SERRA: *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII...*, pp. 359-366; R. PLANES: «La comunitat pagesa: aplevament i diferenciació social (s. XVI-XVIII)» a *L'Avenç* 115 (1988), pp. 24-30.

(33) Pràctica que documenta al Bages Ll. FERRER: «Censals, vendes a carta de gràcia...», pp. 112-113 i I. TERRADES: *El Cavaller de Vidrà...*, pp. 78-79, 81-82. A títol d'hipòtesi ens sembla possible plantejar aquesta pràctica com a pròpia de pagesos benestants, hisendats, que disposen de diversos masos i que tenen segures, per bé que disminuïdes, les seves rendes.

només és pròpia de la pagesia benestant, la que disposa d'ingressos diversificats, en aquest cas set masos. Amb aquestes pràctiques, juntament amb les vendes i vendes a carta de gràcia, s'aconseguí contenir el deute durant la primera meitat del XVIII fins que, a partir de 1750, s'inicia el període definitiu de lluitacions, precisament quan les pensions passaven del 5 al 3 per cent⁽³⁴⁾.

El quadre 4, resultat de diferents memorials efectuats per vídues en entrar en l'usdefruit dels béns del marit o l'hereu en fer-se càrrec del patrimoni, permet apreciar la incidència concreta, el pes de les pensions censals. 1666 és el moment clau en l'inici de l'endeutament, que es dobla gairebé al llarg de la tutoria. Entre 1690 i 1717 la situació es manté, es tracta però d'un fals miratge: s'han fet importants alienacions i creat nous censals per a quitar-ne d'altres (entre 1692-1715 els censals encarregats pugen a 4950 lliures i 10 sous). El darrer període, 1717-1752, representa el punt màxim en l'endeutament; la incorporació del patrimoni Portas n'és el causant, però, com s'aprecia en el quadre 3, és també durant aquests anys quan es produeix el canvi: els actes de lluitació superen totalment les noves creacions fins eixugar definitivament els deutes acumulats.

QUADRE 4: El pes dels censals en el patrimoni Puig, en lliures, sous i diners.

	Capital censal	Pensions
1666	1.347-10-	67- 7- 6
1690	2.478	123-18-
1717	2.462-10-	123- 2- 5
1752	9.830	294-18-

Fonts: ADG-ACC. 1666: Llig. 4 *Capítols i inventaris*: «Memorial dels censals feia la Isienda de Antoni Puig y Pujades, Pagès del castell de Bellcayre en lo dia de son òbit que morí als 20 de 9bre. 1666». 1690: Llibre 9. *Llibre de notas que fan per la Casa y Heretat den Puig y Pujades...*, ff. 4-21. 1717: Lligall en quart 24.2: «Empeños y càrrechs contrets per Francisco Puig y Portas des de 1726...». 1752: Llibre 64. *Censals que fa la casa de Puig a l'any 1752*.

(34) I. TERRADES: *El món històric...*, pp. 137-138 documenta les redempcions de censals els anys 1780-90. El canvi operat en un censatari com els Padró d'Igualada després de 1750 a J.M.ª TORRAS: *Op. Cit.*

3.2. LES VENDES A CARTA DE GRÀCIA

La cronologia de les vendes a carta de gràcia s'incia el 1666 i acaba els anys vint del set-cents, amb un període màxim de vendes entre 1690-1725. La tutoria representa el punt de partida que s'accelera quan l'hereu Francesc Puig i Pujades assumeix la direcció del patrimoni familiar i vol posar-lo al dia. Com? Desprenent-se de noves terres per lluir censals. La cronologia de les reivindicacions s'inicia a finals dels anys vint del segle XVIII quan ja s'ha produït la incorporació del patrimoni Portas i han augmentat i s'han diversificat les rendes, i no s'acaba fins trenta anys més tard. En el quadre 5, període màxim de vendes a carta de gràcia, són remarcables dos aspectes: les parcel·les empenyorades ho són de totes mides, en funció del numerari necessitat a cada moment.

QUADRE 5: Vendes a carta de gràcia, 1690-1725

Data venda	Data reivindi- cació	Temps trans- corregut en anys	Superfície en vessanes	Preu de venda en lliures
1691	1761	70	2	100
1691	1750	59	3	150
1693	1761	68	6	252
1703	1708	5	4	250
1708	1725	17	16	x
1714	1729	15	4	136
1717	1729	12	23	560
1717	1728	11	8	175
1719	x	x	7	x
1719	1728	9	10	200
1720	1728	8	6	100
1720	1728	8	2	200
1721	1730	9	11	150
1722	1746	24	5	100
1722	1729	7	5	66
1724	1729	5	7	100
x	1767	x	1,5	x

Font: ADG-ACC: Llibre 54. *Llibre mestre de Casa Carles* i Lligall 8: *Compra-vendes*, s. XVI-XX. x = no hi ha dades.

El període transcorregut entre la venda a carta de gràcia i la data de recuperació és molt variable, d'un màxim de 70 anys a un mínim de 5 anys. En general, i pel que ens ha estat possible de seguir la pista, les parcel·les venudes a carta de gràcia pogueren ser recuperades⁽³⁵⁾, però, no tingué la mateixa sort el mas Pujades, venut a carta de gràcia, primer, reinventat, després, i, finalment, venut perpètuament.

3.3. EL RESULTAT DE L'ENDEUTAMENT: LES VENDES PERPÈTUES.

El moment crític coincideix amb l'entrada de Francesc Puig i Pujades a l'administració. El període de tutoria⁽³⁶⁾ dobra gairebé els censals (vegeu el quadre 4), les terres es malmenen, es deixen perdre dues vinyes d'unes 17 vessanes i, a més, inicien les vendes a carta de gràcia i, en darrer lloc, es produeix la venda de la botiga del port de l'Escala. Hem vist en el quadre 5 que l'hereu Puig, en fer-se càrrec de l'herència, ven a carta de gràcia i traspasa els censals als arrendataris; tot això, però, no és suficient per a contenir l'endeutament. Cal vendre. El 1689 es posa en venda una casa a Albons; el 1690 es venen dues cases, un pati i una era a Torroella de Montgrí; el 1693, part d'un hort a Albons; el 1700, una terra de closa de 13 vessanes a Albons. Fins aquí només s'han venut béns perifèrics al patrimoni; però, el 1708 es ven el mas Pujades per 2500 lliures quan, poc abans, s'havia reivindicat per 2230 lliures.

Certament, la situació a l'Empordà durant aquesta època és sumament crítica, però això no ho explica tot. La minoritat amb la tutoria agreuja la situació general fins a portar aquest patrimoni a la disgregació. L'actuació conjunta de les vendes a carta de gràcia, els censals, l'encarregament de censals als arrendataris i les vendes perpètues haurien permès aturar l'endeutament; però, la incorporació del patrimoni Portas, de moment, ho impedeix. Amb tot, però, la conjuntura econòmica

(35) Tot i que caldrà efectuar noves investigacions, el quadre 5 aporta una base documental, de la que es dol E. SERRA: *Pagesos i senyors...*, pp. 362-363, que permet afirmar que en el patrimoni Puig la venda a carta de gràcia actua com un mecanisme de contenció a l'alienació, és un préstec momentani del que n'han de retornar el diner percebut en l'acte de venda i les millores efectuades.

(36) Les dades referents a la minoritat i tutoria ens són conegudes a partir dels fragments de plet que Francesc Puig i Pujades posa als seus tutors: *ADG. ACC.*: Llig. 4. *Capítols i inventaris* i Llig. 13.2, *Plets. segles XVII i XVIII*. La referència a les vendes a Llibre 79: *Op. Cit.* i Llibre 9: *Llibre de notas que fan per la casa y Heretat den Puig y Pujades del Castell de Belcayre y la Heretat Thomasina del lloch dels Bons y la Heretat dels Rechs, totes del dit Puig. Fet y notat per lo Doctor Francesch Puig i Pujades, fill de Antoni Puig, pagès del Castell de Belcayre, en lo any mil sis cents noranta, dich 1690.*

de 1720-1750, i bèl·lica, és molt diferent com perquè els censals puguin ser lluïts, recuperades les vendes a carta de gràcia i desaparèixer les vendes perpètuas.

4.— CRONOLOGIA DE LA FORMACIÓ/DISGREGACIÓ DEL PATRIMONI.

Havent vist l'evolució familiar i els mecanismes que permeten ampliar el patrimoni o l'aboquen a desprendre's d'una part per conservar la resta, estem en condicions de poder perioditzar les fases del patrimoni Puig des del moment de la separació de la casa pairal fins a la seva integració en el patrimoni Carles:

— Fins la dècada de 1640. Fase de *concentració* patrimonial a partir d'una situació diferencial de partida: un fadrístern rep en herència el mas Tomassí d'Albons i el mas Vicens dels Recs. Les estratègies patrimonials expansives hi afegeixen el mas Pujades de Belcaire i, entorn de 1620, s'aprofiten les dificultats, sobretot dels estrats inferiors, de la pagesia d'Albons per arrodonir el patrimoni amb adquisicions de noves terres.

— La Guerra dels Segadors i la postguerra suposen una *aturada* en el procés de formació del patrimoni, sense, però, que disminueixin del tot les petites aportacions.

— A partir de 1666 i fins 1717-20. Fase de dificultats familiars, endeutament i, el seu corolari, la *disgregació*. A la mort de l'hereu i el casament posterior de la vídua, davant la minoritat del jove hereu, l'administració queda encarregada a uns tutors; situació ja de per sí difícil que coincideix, a l'Empordà, amb diferents períodes bèl·lics. Tot plegat, creació de censals, vendes a carta de gràcia i alienació de terres, collites i altres béns per fer-hi front.

— A partir de 1720 comencen a albirar-se sortides a la crítica situació, però, per contra, la incorporació del patrimoni Portas fortament endeutat retrassa el moment definitiu. No és fins els anys centrals del segle XVIII quan el procés de disgregació es dona per acabat: es construeix el mas Nou, es compra en pública subhasta el mas Puig de Fellines i a carta de gràcia el mas Pastell de Torroella de Montgrí. Aquestes darreres transaccions reflecteixen clarament els canvis operats a la hisenda familiar: a principis del set-cents venen a perpetuïtat el mas Pujades i cinquanta anys més tard compren el mas Puig de Fellines. Canvi en la conjuntura econòmica i bèl·lica, però, sobretot, augment de la capacitat del patrimoni.

— De 1760 fins a 1816 el patrimoni mostra una tendència al *manteniment* de la situació assolida: s'acaben les incorporacions i també les disgregacions. Les rendes generades permeten una situació social de prestigi i la residència habitual es trasllada a Girona. L'administració patrimonial queda reservada a un home de confiança, en contacte directe amb els propietaris, que arrenda els masos a parts de fruits, reservant el mas Nou de Torroella de Montgrí per explotar-lo directament amb treball assalariat passant a ser la principal aportació a la hisenda patrimonial⁽³⁷⁾.

Tot aquest procés pot ser resumit com el pas de *pagesos a rendistes*. En un inici viuen de treballar la terra; després, de fer-la treballar. La trajectòria l'inicia un fadrister, Pere Puig àlies Padrola, que fins i tot perd el cognom, senyor útil del mas Padrola d'Albons; més tard aquesta línia col.lateral perd el mas en benefici de la casa pairal, i l'acaba Salvador de (sic!) Puig, cavaller, habitant a la plaça del Vi de Girona. Ascens social, resultat de l'acumulació d'un important patrimoni.

QUADRE 6: Superfícies dels masos del patrimoni Puig a mitjan segle XVIII, en vessanes, fraccions de vessana i canes.

	I	II
Torre Begura	229 1/8	235 2/3
Mas Puig de Torroella	132 11/24	134
Mas Figueres	145 1/4	138
Peces soltes a Torroella	28 1/12	26 13/24
Mas Sunyer	195 1/2	205 1/2
Mas Tomassí	117	117
Mas Vicens	194	186
Mas Puig de Fellines	175 3/4 55c.	175 3/4 55c.
Total	1.217 1/6 55c.	1.218 11/24 55c.

Font: ADG. ACC. I= Llibre 5: *Puig* (1756); II= Llibre 57: *Notas de Casa Puig de Torroella de Montgrí* (1756).

(37) Hem estudiat l'explotació del patrimoni en la segona part de la nostra tesi de llicenciatura: *Propietat i explotació agrària. El patrimoni Puig a l'Empordà dels s. XVII i XVIII: un cas de diferenciació en el si de la comunitat pagesa*, Col·legi Universitari de Girona-UAB, octubre 1987, pp. 194-312.

5.— EL PATRIMONI A MITJAN SEGLE XVIII.

Per poder apreciar el punt d'arribada del procés de formació ens aturarem a mitjan segle XVIII i analitzarem la composició del patrimoni, format per la titularitat del domini útil (*senyor útil* de ens diu la documentació) de diferents masos i algunes poques parcel·les soltes. Les superfícies del quadre 6, per bé que resultat de fonts privades i, per tant, difícilment sospitoses d'ocultació, han de ser preses amb precaució donada la pràctica agrimensora de l'època; d'aquí les diferències entre les dues columnes, per bé que el total del patrimoni resulti quasi idèntic.

Les dimensions dels masos, en el context del litoral empordanès es corresponen als de la pagesia benestant que, segons la tipologia d'Yvette Barbaza⁽³⁸⁾, són entre 30 i 40 Ha. (137-182 vessanes). Cadascun d'aquests masos és suficient, pel nombre de vessanes; més endavant parlarem de la qualitat del sòl, per a mantenir amb certa comoditat una família⁽³⁹⁾. L'acumulació dels diferents masos és el que atorga a la família Puig, i en general als hisendats gironins, el caràcter diferencial en el sí de la comunitat pagesa: diversitat de masos i diversitat geogràfica que representen una diversificació de rendes i disminució dels riscos per la distinta procedència. Ha estat aquesta discontinuïtat geogràfica que ha permès, per part del pairalisme, negar l'existència de la gran propietat; a hores d'ara, però, s'ha desmitificat⁽⁴⁰⁾. Tornant a Yvette Barbaza, aquest total de 1217-1218 vessanes es situa entre les grans propietats⁽⁴¹⁾ del litoral em-

(38) Y. BARBAZA: *Le paysage humain de la Costa Brava*, París, A. Colin, 1966, p. 270. Les dimensions dels masos del Pla de Girona, sempre a partir de cadastres, a J. BOADAS: *Girona després de la Guerra de Successió*, Girona, Institut d'Estudis Gironins, 1986, pp. 102-103 i del mateix autor: «Agricultura i estructura socio-professional a Riudellots de la Selva segons els cadastres de 1730 i 1819» a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* XXVIII (1985-86), pp. 341-342.

(39) La superfície agrícola necessària per a una família varia segons la qualitat del sòl; amb tot, la Junta d'Agricultura de la Província de Girona considera 30 vessanes i N. Fages de Romà 20 ha (aproximadament unes 80 vessanes), vegeu R. CONGOST: *Els propietaris i els altres...*, p. 103 i Y. BARBAZA: *Op. Cit.*, p. 270 i «Paisaje rural y estructura agraria del litoral septentrional de Cataluña a principios del siglo XVIII» a *Estudios Geográficos* 93 (1963), p. 586.

(40) Y. BARBAZA: *Le paysage humain...*, p. 271, ho deixava clar: «Dés lors comme aujourd'hui, donc, notre litoral —et sans doute aussi toute le plaine ampurdanaise— n'est pas un pays de petite propriété, la terre n'y est pas *molt repartida* comme le croient et le disent si volontiers les Catalans eux-mêmes. Ce qui est *molt repartit* c'est l'exploitation...» i «Paisaje rural y estructura agraria...», pp. 587-588. Vegeu també H. ESTALELLA: «La gran propietat...», p. 73, i *La propietat de la terra...*, R. CONGOST: *Els propietaris i els altres* pp. 72-73.

(41) Y. BARBAZA: *Le paysage humain...*, p. 266 i 268 i Paisaje rural y estructura agraria...» pp. 577 i 582-84.

pordanès. Amb tot, però, les dimensions, essent significatives, no il·lustren prou la composició agrícola del patrimoni; per acabar de mostrar-la acudim a dos indicadors: la superfície de les parcel·les i la composició del sòl agrícola.

Yvette Barbaza, per a començaments del XVIII i a partir de les dades del cadastre, troba una mitjana per parcel·la de 6,31 vessanes⁽⁴²⁾ (1,38 Ha.). En el patrimoni Puig la mitjana és d'11,37 vessanes, amb diferències entre els masos: els masos de Torroella de Montgrí presenten unes parcel·les grans, superiors a les 20 vessanes; mentre els altres masos, amb alguna excepció puntual com les 62 vessanes de bosc del mas Puig de Fellines o les 45 vessanes de la Jassa d'en Bofill del mas Vicens, presenten unes mitjanes més baixes. Hi ha, doncs, en aquest patrimoni una geografia parcel·lària desigual que obeeix a diferents condicionaments històrics, com l'arrelament de la gran propietat a la zona de Torroella de Montgrí que fa inviable la persistència de petites parcel·les, i també a la mateixa composició del sòl: la terra dels estanys, tot just assecada, o la guanyada al riu ha estat el resultat d'empreses individuals dels grans propietaris⁽⁴³⁾.

El patrimoni Puig, com es desprèn del quadre 7, està format, majoritàriament, de terra campa, amb l'excepció del mas Puig de Fellines, el situat més a l'interior. A més, el percentatge de la terra de sembradura és susceptible de ser augmentat a costa de la closa o de pastures per destinar-lo al conreu de l'arròs que, en terres humides, pot haver estat, en el XVII i en el XVIII, «un mal necessari». El cas dels masos de Torroella de Montgrí amb un 84,2% de terra de sembradura és el resultat de l'assecamment i de guanyar terres al bosc durant la primera meitat del XVIII. En el cadastre⁽⁴⁴⁾ de Torroella de Montgrí la terra de sembradura del patrimoni Puig representa el 73,8%, i augmenta el 9,4% el 1757 a costa sobretot, de la disminució en un 5,3% del bosc. L'erm, la closa, i la pastura, terres de qualitat diferent, però no sempre destriables amb les fonts utilitzades, representen el segon component en importància que es destina al manteniment del bestiar. Així en el contracte d'arrendament del mas Vicens el 1802 s'obliga a *tenir sempre en dita heretat cent caps de bestiar de llanas*⁽⁴⁵⁾, i en els masos de Torroella de Montgrí hi té im-

(42) Y. BARBAZA: *Le paysage humain...*, p. 262. Les parcel·les del patrimoni Puig a P. GIFRE: *Propietat i explotació agrària...*, pp. 332-336.

(43) Vegeu P. VILAR: *Op. Cit.*, pp. 214-218, que més tard establirien en forma de petites parcel·les.

(44) AHMTM: Cadastres de 1716 i de 1757.

(45) ADG. ACC. Llig. 6. *Indexs. Arrendaments. Poders. Capbreuacions s. XVII-XVIII.*

portància el bestiar boví i equí destinat a la venda. Podria sobtar, per la imatge donada per Zamora, la poca importància de la vinya i l'olivar; en aquest patrimoni es limita a cobrir les necessitats i, per la insistència en les clàusules dels arrendaments, es té prou cura per a preservar-ne la seva continuïtat i, en el cas del mas Puig de Fellines⁽⁴⁶⁾, el que disposa de menys terra de sembradura, a partir de 1816 s'inicia la plantada anual, és una de les obligacions del parcer en fer-se càrrec de l'arrendament, de 800 mallols.

QUADRE 7: Composició del sòl en el patrimoni a mitjan segle XVIII en %.

	masos de Torroella Montgrí	mas Tomassí	mas Vicens	mas Puig de Fellines
Terra de sembradura	84,2	71,4	65,2	28,4
erm, closa i pastura	9,6	26,8	34,1	24,0
bosc	2,7	—	—	37,2
vinya	1,8	—	—	4,7
olivar	1,4	1,6	—	5,3
altres	0,2	0,2	0,7	0,4

Fonts: Els masos de Torroella de Montgrí segons els llibres del Cadastre de 1757 de l'AHMTM; el mas Tomassí, Llibre 5. *Puig* (1756) de l'ADG. ACC; el mas Vicens, Llibre 54. *Llibre mestre* de l'ADG. ACC.; el mas Puig de Fellines, acte de compra de 1751 a Llibre 79. *Llibre en lo qual estant notats los actes...* de l'ADG. ACC.

CONSIDERACIONS FINALS.

Més que conclusions ens haurem de limitar a unes quantes constatacions. Ens sembla evident que cal proseguir amb l'anàlisi de casos concrets, patrimonials, per anar configurant una imatge real dels processos seguits pels hisendats fins esdevenir, en el segle XIX, el grup dominant a la societat gironina. La cronologia de la diferenciació pagesa queda per fer. El cas del patrimoni Puig pot ser il·lustratiu, però no suficient.

(46) *IBIDEM*.

D'altra banda, hauríem de defugir les generalitzacions i les mitificacions; hem apuntat, pel que fa a la pràctica successòria, algunes clàusules molt allunyades dels tòpics existents. Caldria que consideréssim, amb documentació notarial i privada, patrimonial en definitiva, en quins casos les regles successòries s'han establert i sota quines circumstàncies s'han deixat de complir: cada patrimoni configura unes pautes de conducta; només coneixent-lo les podrem entendre.

El cas concret que hem analitzat segueix una trajectòria clara d'uns passats remences a l'ennobliment. No deu diferir massa de bona part dels hisendats gironins. S'haurà de comprovar. El que sí que hi deu haver són ritmes diferents i problemàtiques distintes. Una minoritat amb tutoria ha qüestionat tot un procés de formació; uns fets puntuals deuen haver intervingut en altres processos. Quins són?, s'han superat?, com? Qüestions que queden plantejades. Igualment, els mecanismes seguits en la formació del patrimoni Puig, situat en una zona molt concreta del litoral empordanès, no tenen per què ser els mateixos que els seguits en altres indrets. És per aquestes raons que hem decidit parlar d'aportació, perquè no es pot considerar com un cas paradigmàtic del comportament dels hisendats en els seus orígens; simplement hem volgut exposar un exemple amb la finalitat de plantejar algunes qüestions per avançar en l'estudi dels processos de diferenciació pagesos al llarg de l'època moderna.